

ATEŞ ETRAFINDA OLUŞAN HALK İNANIŞLARI ve NEVRUZ ATEŞİ

Folk Beliefs That Originates Around Fire and Nevruz Fire

[*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 41 (2007), s. 249-254.]

Yard. Doç. Dr. Salahaddin **BEKKİ***

ÖZET

Türkiye’de ateş ve ateşe bağlı birçok inancın olduğu herkes tarafından bilinmektedir. En yaygın olarak bilineni ise nevruz ateşi ve onun üzerinden atlamadır. Bu yazıda öncelikle Türk kültüründe ateş ile ilgili inanışların nasıl ortaya çıktığı mitlerden hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır. Daha sonra günümüzde yaşayan -özellikle- ateş üzerinden atlama ile ilgili inanışlar ortaya konulacak, son olarak nevruz ve nevruz ateşi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ateş, inanış, nevruz, âdet, kötü ruh, tören.

ABSTRACT

It is known by everyone that there are many beliefs about fire or depended on fire in Turkey. Well-known of them is nevruz fire, and to jump over it. Around this article, first will be tried to put forward that how beliefs connected with fire appeared according to myths. After that will be exposed the beliefs -specially- about jumping over fire that lives today. At the end will be dwelled on nevruz and nevruz fire.

Key Words: Fire, belief, nevruz, tradition, evil soul, ceremony.

Türk mitolojisinde ateşin kökenine ilişkin iki anlatı bulunmaktadır. Birincisi Karaorman Tatarlarından derlenmiştir. Bu mite göre; “*Tanrı Kудay, insanı yarattıktan sonra ‘insan çıplak olacaktır fakat soğukta nasıl yaşar onun için ateş bulmalı’ dedi. Bu işle Tanrı Ülgen’in üç kızını görevlendirdi fakat kızlar ateşi bulamadılar. Uzun sakallı Kудay onların yanına gelirken kendi sakalına basarak yuvarlandı. Ülgen’in üç kızı bunu görerek eğlendiler. Tanrı Kудay, ‘Ülgen’in üç kızı taşın keskinliğini ve demirin sertliğini bulamadıkları halde benimle eğleniyorlar’ diye söylenmeye başladı. Bunu duyan kızlar, taşın keskinliği ve demirin sertliğinden istifade ederek ateş yaktilar”* (Seyidoğlu 2002: 52).

İkinci mit ise şöyledir: “*İlk insanlar meyve ve otları beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemelerini emrettikten sonra ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen, gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını insanlara öğretip “bu ateş atamın kudretinden taşın düşmüş ateştir” dedi. İnsanlar bunu görerek ateş yakmayı öğrendi.”* (İnan 1976: 42).

*Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırşehir sbekki@gmail.com

Türk kültüründe ateşin tanrı ya da tanrılar tarafından insanlara öğretildiğini gösteren bu mitler, zamanla Türkler arasında ateşin kutsallaşmasını sağlamıştır. Türklerde, Mecusilerde olduğu gibi ateşe tapma değil saygı göstermek esastır. Bu bağlamda ateş, Türkler arasında temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir unsur olarak kabul edilmiş, ateşe bağlı olarak birçok inancın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Türklerin Müslüman olmalarından sonra da ateşle ilgili inanışlar devam etmiş ateş üzerine tükürmek, ateşi su ile söndürmek, ateşe karşı küfretmek günah kavramına dâhil edilmiştir (Gökbel 1998: 146; Kırıcı 1998: 398–407).

Bu konuda vereceğimiz ilk örnek Gök Türk çağına dayanıyor. Gök Türklere göre ateş, her şeyi temizleyici ve kötü ruhları kovucu bir güce sahiptir. Bu inanç gereği; Bizans İmparatorlarından Justin'in elçisi sıfatıyla 568 tarihinde Göktürkleri ziyarete gelen Zemarkhos ve elçilik heyeti, yakılan büyük ateşlerin üzerinden atlatılmak suretiyle kağanın huzuruna alınır. Böylelikle elçilerle gelmesi muhtemel olan kötü ruhlardan hakan korunmuş olur (İnan 1995: 68). Kuman hakanı Bata'yı ziyarete gelen Plano dö Karpini de aynı şekilde ateş üzerinden geçirilmek suretiyle huzura kabul edilmiştir (Çay 1991: 195).

Kötü ruhların dışarıda bırakılması, özel bir mekân olarak düşünülen gerdek odasına girmemesi için damadın, ateş üzerinden geçirilmesine yönelik Kayseri'de bir âdetle karşılaşırız. Kayseri'ye bağlı Tomarza ve Hazarşah'ta "*damat ateşi*" denilen bir uygulama vardır. Damat, gerdeğe girmeden önce yatsı namazına gider. Yatsı namazını müteakip damat ve yakınları imamla birlikte eve döner. Bu sırada "*gilamada*" denilen bağ çubuklarından bir demet alınarak, kapı önünde, imamın yaptığı duadan sonra yakılır. Damat bu ateş üzerinden atladıktan sonra gerdek odasına girer. Böylelikle şeytanın damatla birlikte gerdeğe girmesi önlenmiş olur (Güngör 1991: 97–104).

Kırşehir'de yeni doğmuş çocukların büyükçe bir tava içerisine konup ateş üzerine tutulmaları da çocuğun ilerideki yaşamında her türlü hastalık ve uğursuzluğa karşı direnç kazanmasına yönelik bir uygulamadır (Dilber Gömcü, Kırşehir, 06 Haziran 2006).

Ateş üzerinden geçirmek suretiyle kötülüklerden arındırma veya hastalıklara karşı başışıklık elde etme Anadolu'da hayvanlar için de geçerlidir. Mayıs ayının ilk günlerinde Amasya'nın merkez Aydoğdu köylüleri, sürülerini yaylaya çıkarmadan önce

şöyle bir işleme tabi tutarlar: Sürü “çalman” adı verilen etrafı duvarlarla çevrili, dar bir kapısı bulunan yerde toplanır. Kapı eşiğine bir ateş yakılır. Çalmanın kapısı açılır ve sürü yanan ateşin üzerinden atlatılmak suretiyle geçirilir. Aynı uygulama Isparta’da da vardır (Tanyu 1976: 283–304). Hastalanan hayvanların ateş üzerinden geçirilmek suretiyle tedavi edilmesi de söz konusudur (Karabulut 2006: 72).

Dışarıdan gelebilecek kötülöklere karşı bir tedbir olarak ateşten geçirilmenin yanında, ateş üzerinden atlamak suretiyle kötülöklere kurtulmak ve bunları başkalarına yüklemek inancı da Türkler ve Moğollar arasında yaşamaktadır. Buna “başına çevirme” denir. Biri hastalandığı zaman, hastayı kurtarmak için bir can feda etmek, can yerine can vermek gerekir. Hastanın tüm günahlarını ve hastalıklarını üzerine alacak olan “can” hastanın etrafında üç defa dönmek suretiyle bu işi gerçekleştirir. Zamanla cana can bulmak zorlaştığı için bir kukla yapılmak suretiyle hastanın günahları ve rahatsızlıkları bu kuklaya göçürölme yoluna gidilmiştir (İnan 1976: 150). Aşağıda vereceğimiz örneklerde kuklanın yerini “gâvur= Rus ve Yunan” almıştır.

Batı Trakya’da yaşayan Türkler, Hıristiyanların Paskalya¹ törenlerinden önceki gece, oldukça büyük bir ateş yakar. Büyük-küçük herkes yakılan ateşin üzerinden atlarken şu tekerlemeyi söyler:

“Gavurun başı hamur,
Türk’ün başı demir”

Halk arasındaki rivayete göre bu tören Yunanların kötülöklere korunmak için atalardan kalma bir âdettir (Çay 1991: 196).

Kırım Dobruca Türkleri’nin Hıdrellez’i Hıristiyanlardan önce karşılamak için yaptıkları “Yavuryüzü” töreni de enteresan bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yavuryüzü, Hıristiyanların Paskalya bayramından önce yapılır.

“Avurluğum (ağırliğim) yavura (Rus’a),
Cingilliğim (hafifliğim) kendime”

tekerlemesi ile çimenlik bir yerde yuvarlanma şeklinde gerçekleştirilir (Yıldız 2000: 365–377).

¹ Paskalya: Hz. İsa’nın göğe yükseldiği kabul edilen 10 Nisan’da yapılan kutlamalara denir.

Yukarıda zikredilen tekerlemenin bir benzeri Balıkesir’de nevrüz ateşi üzerinden atlanırken söylenmektedir:

“Gâvur gâvur gâvura

Gâvur harman savura

Gâvur benden aşağı

Kıçına maymun takıla (Çay 1991:196–197)

Yeri gelmişken köy seyirlik oyunlarımızdan “*Gâvur Oyunu*” hakkında da bilgi vermek istiyorum. Zonguldak’ın Eflâni-Ulus yöreleri ortak yaylası olan Ulu Yayla’da Sadi Yaver Ataman tarafından 1945 yılında derlenmiş olan Gâvur Oyunu kısaca şöyledir: Goven (keven) denilen ateşe dayanıklı bir çeşit ot, çalı çırpı ve çam dalları yığınlarından meydana getirilen, büyükçe bir ateşin, göklere yükselen alevleri üzerinden sırayla atlanarak şunlar söylenirdi:

“Gâvura Allah gâvura (gâvuru)

Allah devire devire

Gâvurun kızılığı banğa

Benim sarılığım onğa

İğnem gözüne şuvaldızım dizine

Yetmiş yıl bitmesin gözünün, dizinin ağrısı...” (Ataman 1987: 39–47).

Hemen arkasından davul-zurnanın çaldığı bir oyun havasıyla ateşin çevresinde el ele tutularak halka biçiminde dönülür. Bu tekerlemede geçen “*kızılık: kanlı canlı, sağlıklı oluş*”, “*sarılık: kansızlık, sıtma*” manalarına gelmektedir. Bu oyunu oynayanlar, ateş üzerinden atlamak suretiyle rahatsızlıklarını, hastalıklarını gâvura geçirmiş olduklarına inanmaktalar. Gâvur oyununun ortaya çıkmasında hem ateşin hastalıklardan arındırıcı niteliği hem de Kurtuluş Savaşı ve öncesinde bu yörede bulunan Rumların ihanetleri ve yerli halkın bunlara duyduğu hınç etkili olmuştur diyebiliriz. Çünkü Türkler, normalde gâvur sıfatını; dinden, imandan yoksun, katı yürekli, çirkin huylu, kötülükten başka bir şey düşünmeyenlere karşı kullanırlar. (Ataman 1987: 39–47).

Türkiye’de ateş ve ateşe bağlı olarak ortaya çıkan inançlardan en yaygın olanı ve bilineni nevrüz ateşi ve üzerinden atlamadır. Yapılan birçok nevrüz kutlamasında –ister resmi olsun ister gayri resmi olsun- ateş yakılması ve üzerinden atlanması törenin temel ögesini oluşturur.

Bilindiği gibi, “bayramlar, kökenlerini grup hayatından alan kolektif bir olgu olarak takvime bağlı günlerde, topluluk tarafından paylaşılan, grup kimliğinin dışı vurulduğu çok amaçlı ve karmaşık yapılara sahip davranış kalıplarını içeren kültürel formlardır” (Çobanoğlu 2004: 7–11). Bu özellikleriyle de bayramlar, bir toplumun ulusal kimliğini oluşturmada ve pekiştirerek sürdürmede kullandığı, güç kaynaklarının başında yer alır. Kuzey yarımkürenin Altaylardan Balkanlara uzanan geniş coğrafyasında Türkçe konuşan birçok bağımsız veya özerk devlet, halk ve topluluk nevrusa birbirinden farklı mitolojik anlamlar yükleyip ritüellerle zenginleştirerek “yılbaşı” olarak kutlamaktadır (Oğuz 2005: 37–38).

Türkçede “yeni gün” anlamına gelen ve Türkiye folklorunda “Navruz”, “Sultan Navruz”, “Yılsırtı”, “Mart Bozumu”, “Mart Dokuzu”, “Mereke”, “Ergenekon”, “Yörük Bayramı”; Türkiye dışındaki Türk topluluklarında “Nevruz” kelimesinin lehçelere göre değişen onlarca farklı kullanımının yanında “Baba Marta”, “Yazbaş”, “Yepni Kün”, “Ulustın Ulu Künü”, “Çıl Pazı”, “Cılgayak”, “Isıakh” gibi adlarla da anılmaktadır (Çay 1991).

Günümüzde nevrus geleneklerinin çok canlı olarak yaşandığı Azerbaycan, Nahçıvan ile Kars ve Iğdır’da üç gün süren kutlamalara değişik isimler verilmiştir. “Ahir Çerşenme”² adıyla kutlanan günün gecesinde herkes evinin damında bir ateş yakar. Ateş yakıldıktan sonra ateşin çevresinde toplananlar kendilerine göre birer dilek tutarak sırayla yanan ateşin üzerinden;

“Ağrım uğrum tökülsün

Oda düşüp kül olsun

Yansın alov saçılsın

Menim bahtım açılsın”

tekerlemesini söylemek suretiyle atlarlar. Ateşin iki tarafında bulunan büyüklerin yardımıyla çocuklar ve hastalar da ateşin üzerinden geçirilir. Burada;

“Ağırlığım-uğurluğum get

Gada belam get”

² Bu güne, Ahır Çarşamba, eski yılın son günü veya tek günü de denmektedir.

denmek suretiyle bir yıl boyunca çekilen sıkıntılardan kurtulma ve yeni yılla birlikte gelebilecek muhtemel kötülöklere karşı tedbir alınmış olur. Ateş üzerinden atlama yedi defa tekrarlanır. Daha sonra ateşten geri kalan küller “bolluk içeri, böcek dışarı; devlet içeri böcek dışarı” denilerek evlerin damlarındaki pencerelerden içeri süpürölür (Çay 1991: 83–85). Bu uygulamanın bir benzerine Kırşehir’de de rastlanmaktadır. Evlerin ocaklarından alınan bir kürek kül “*Mart içeri, dert dışarı*” temennisiyle sokağa serpilmiştir. (Arseven 1956: 1294).

Ateş üzerinden atlamayla ilgili olarak son bir örnek vermek istiyorum. Nevruzda yapılan uygulamayla birebir örtüşen Isparta Yalvaç’ta “hasır yakma” adında bir tören vardır. Eski Türk inançlarıyla İslamî inançların tam olarak telif edildiği bu gelenek şöyledir: Müslümanlarca kutsal olarak kabul edilen üç aylar (Recep, Şaban, Ramazan)’ın girişinde, evlerden eskimiş hasırlar 14, 15 yaşlarındaki çocuklar tarafından toplanır. Toplanan hasırlar mahallenin yüksekçe bir yerine getirilir. Bahçeler dolaşarak kurumuş bir kavak bulunur ve tören alanına bir çukur kazılmak suretiyle dikilir. Evlerden toplanmış olan hasırlar bu kuru ağacın dallarına asılır. Daha sonra hasırlarla birlikte ağaca da ateş verilir. Çocuklar ateş etrafında sıra ile dönerler. Bağrışmalar, çağrışmalar dumanlarla beraber göklere yükselir. Töreni seyretmeye gelen kadınlar dua okurlar, bu günlere tekrar kavuşmak için niyazda bulunup dilek tutarlar. Ateş, üzerinden atlanabilecek bir seviyeye geldiğinde önce büyükler, sonra küçükler belli sıralar halinde ateş üzerinden atlarlar. Bir kişi ateş üzerinden ne kadar çok atlarsa o kişinin günahlardan o kadar temizleneceğine, kötü ruhlardan o kadar arınacağına ve dolayısıyla “sırat köprüsü”nden o nispette rahat geçeceğine dair bir inanış hâkimdir (Tütüncü 1978: 8207–8209).

Ateş, insan hayatının doğumdan ölüme kadar tüm aşmalarında çok önemli rol oynayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kısa çalışmada bile sadece ateş üzerinden atlamayla ilgili birçok inancın tespit edilmiş olması ateşin, Türk insanının inanç hayatındaki yerini ve önemini göstermektedir.

KAYNAKÇA

ARSEVEN, Veysel, (1956), “Kırşehir’de İnanmalar”, *Türk Folklor Araştırmaları*, Sayı 81, Cilt IV, s. 1294.

- ATAMAN, Sadi Yaver, (1987), “Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kùltù ile İlgili Oyunlar”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt Halk Müziđi, Oyun Tiyatro, Eđlence, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara, s. 39–47.
- ÇAY, Abdùlhalùk M., (1991), *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 4. bs., Ankara.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, (2004), “Nevruz Bayramının Halkbilimsel Çözümlemesi”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl 5, Sayı 49, s. 7–11.
- GÖMCÜ, Dilber, 1930 Mucur/Kırlangıç Köyü Doğumlu (Kaynak kişi).
- GÖKBEL, Ahmet, (1998), *Anadolu Varsaklarında İnanç ve Âdetler*, Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Harun, (1991), “Kayseri ve Çevresinde Ateşle İlgili İnançlar”, *Erciyes Yöresi I. Folklor, Halk Edebiyatı ve Etnografya Sempozyumu, Bildiriler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, s. 97–104.
- İNAN, Abdùlkadir, (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, Kùltür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdùlkadir, (1995), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, 4. bs. Ankara.
- KARABULUT, Cemal, (2006), *Batman Halk İnanışları ve Yezidilik*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Kırşehir Fen-Edebiyat Fakùltesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- KIRCI, Emine, (1998), “Türk Kùltürüne Ateşle İlgili İnanışlar”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, (Yay., hzl., Metin Özarıslan-Özkul Çobanoğlu), Ankara, s. 398-407.
- OĞUZ, M. Öcal, (2005), “Türk Kùltüründe Nevruz/Yenigün”, *Gazi Haber*, Sayı 55, s. 37–38.
- SEYİDOĞLU, Bilge, (2002), *Mitoloji Üzerine Araştırmalar, Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- TANYU, Hikmet, (1976), “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 283–304.
- TÜTÜNCÜ, A. Türibi, (1978), “Yalvaç’ta Ateşle İlgili Tören ve İnanışlar”, *Türk Folkloru Araştırmaları*, Sayı 342, Cilt XVII, s. 8207–8209.
- YILDIZ, Naciye, (2000), “Kırım Türklerinde Nevruz”, *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, AKM Yayınları, Ankara, s. 365–375.